

ZASOBY ORAZ SYTUACJA EKONOMICZNA GOSPODARSTW POŁOŻONYCH NA OBSZARACH O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH GOSPODAROWANIA W POLSCE W ŚWIETLE WYNIKÓW FADN

Dorota Klepacka-Kołodziejska

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polska Akademia Nauk w Warszawie
Dyrektor Instytutu: prof. dr hab. Marek Klodziński

Słowa kluczowe: Unia Europejska, rozwój obszarów wiejskich, Wspólna Polityka Rolna, obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania, FADN
Key words: The European Union, rural areas development, Common Agricultural Policy, less favoured areas, FADN

S y n o p s i s: W artykule zaprezentowano wyniki badań przeprowadzonych w gospodarstwach z bazy FADN w roku 2005 w podziale na wydzielone grupy obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). Uwzględniono potencjał ekonomiczny gospodarstw oraz ich organizację i wyniki produkcyjne. W badaniach między innymi wykazano, iż udział dopłat do ONW w dochodach gospodarstw najmniejszych w najsłabszych regionach jest najniższy.

WSTĘP

Od 2004 roku polscy rolnicy korzystają z systemu wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich stosowanego w Unii Europejskiej. Jednym w instrumentów tego systemu jest wsparcie dla terenów o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Przedstawione badania przybliżają specyfikę gospodarstw na poszczególnych terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) oraz znaczenie dopłat, z tytułu położenia na tych terenach, w gospodarstwach.

CEL, ZAKRES I METODA BADAŃ

Z uwagi na ogólny zakres i małą precyzyjność celów¹ stawianych przez Komisję Europejską wobec dopłat kompensacyjnych na obszarach ONW i mnogości formuł wsparcia rolnictwa oraz obszarów wiejskich niemożliwe było dokonanie precyzyjnego określenia wpływu tych dopłat na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz na kształtowanie

¹ Cele dopłat kompensacyjnych wyznaczono w Rozporządzeniu Rady 1257/1999 jako zapewnienie ciągłości rolniczego użytkowania ziemi na omawianych obszarach, a przez to utrzymanie niezbędnej liczby ludności oraz ochrona krajobrazu wiejskiego. Według KE jest to instrument oddziałujący na ekonomiczny, społeczny oraz środowiskowy rozwój terenów wiejskich, co wpisuje się w koncepcję rozwoju zrównoważonego.

Tabela 1. Liczebność gospodarstw objętych rachunkowością FADN w roku 2005

Zmienna	Liczbę gospodarstw według położenia				
	razem	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Mazowsze i Podlasie	Małopolska i Pogórze
Symbol	A	B	C	D	
Liczbę gospodarstw w próbie:					
– ONW nizinne	6078	1000	1712	3015	351
– ONW górskie	115	2	23	4	86
– poza ONW	5562	513	2193	1872	984
Razem	11755	1515	3928	4891	1421

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

zbiorowość w pierwszym pełnym roku funkcjonowania Polski w strukturach UE, tj. 2005 rok) była zróżnicowana w poszczególnych grupach ONW i regionach³, co przedstawiono w tabeli 1.

Celem badań było rozpoznanie zróżnicowania w zasobach i organizacji gospodarstw w poszczególnych grupach ONW oraz poza tymi terenami.

Zgodnie ze stosowanymi zasadami w FADN przyjęto podział Polski na 4 regiony SGM⁴: Pomorze i Mazury (A), Wielkopolska i Śląsk (B), Mazowsze i Podlasie (C). Małopolska i Pogórze (D). Gospodarstwa z FADN analizowane były z podziałem na strefy według położenia na ONW, a mianowicie: ONW nizinne, ONW górskie i poza ONW. Dostępne dane uniemożliwiają wydzielenie ONW I i II oraz ONW ze specyficznymi utrudnieniami, stąd potraktowano je łącznie z ONW nizinnymi.

Według autorki niekorzystne dla wnioskowania dotyczącego ONW jest łączne przedstawienie danych dla woj. wielkopolskiego i dolnośląskiego, jednakże jest to formuła stosowana w systemie FADN.

POTENCJAŁ EKONOMICZNY BADANYCH GOSPODARSTW

O sile ekonomicznej gospodarstw świadczy wiele elementów, jednak jako podstawowe czynniki produkcji przyjmuje się: ziemię, siłę roboczą oraz kapitał, zwykle określane zasobami/wartością środków trwałych i obrotowych. W tabeli 2 przedstawiono wybrane informacje o

sytuacji społecznej na wsi. Skoncentrowano się, więc na sytuacji ekonomicznej gospodarstw w Polsce. W tych badaniach wykorzystano dostępne dane FADN² z 2005 roku, wraz z kategoriami pojęciowymi stosowanymi w tym systemie. Liczebność próby FADN w Polsce (przyjęto całą ich

² FADN to system zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych stosowany w krajach UE. Jego wyniki umożliwiają wykonanie analiz porównawczych poszczególnych państw członkowskich, są wykorzystywane do kreowania polityki rolnej i prowadzenia badań naukowych. W badaniach ze względu na małą liczebność próby pominięto gospodarstwa ONW górskie na Pomorzu i Mazurach oraz Mazowszu i Podlasiu. Z uwagi na wielkość próby gospodarstw górskich w 3 regionach (poza Małopolską i Pogórzem) wnioskowanie poziome (między strefami ONW) dla ONW górskich ograniczono do kategorii „razem” (dla wszystkich regionów) i regionu Małopolska i Pogórze.

³ Umiejscowienie ONW górskich Pomorza, Mazur, Mazowsza i Podlasia jest spowodowane bądź błędnym rozumieniem kodów FADN przez rolnika, co nie zostało skorygowane przez doradcę zbierającego dane, bądź błędem w typologii gospodarstw otrzymanej z GUS, tzn. dane gospodarstwo zostało błędnie przypisane do regionu. Taki błąd występuje wówczas, gdy GUS nieprawidłowo rozmieścił gospodarstwo na terenie kraju i zaklasyfikował je do innego regionu. Na ten błąd są narażone gospodarstwa leżące na granicy 2 regionów.

⁴ W klasyfikacji gospodarstw rolnych zostały użyte (obowiązujące dla 2005 roku) parametry standardowych nadwyżek bezpośrednich SGM (*Standard Gross Margin*) „2000”.

gospodarstwach prowadzących FADN. Wśród badanych obiektów najmniejszą powierzchnię posiadały gospodarstwa górskie, głównie z Małopolski i Pogórza, największą na nizinnych ONW (zwłaszcza z Pomorza i Mazur). Jest to zgodne z oczekiwaniami, bowiem w województwach, w których dominowały PGR obszar gospodarstw jest znacznie większy niż na terenach górskich i podgórskich. Także tam dominowała powierzchnia UR dodzierżawianych. Poza grupą A zakres dzierżawy był mniejszy, w przedziale 2,5-5,8 ha na gospodarstwo.

Wielkość ekonomiczna, mierzona w ESU, była dwukrotnie mniejsza w gospodarstwach położonych na ONW górskich niż w dwóch pozostałych grupach, gdzie wartość była identyczna. Wielkości te były dodatnio skorelowane z powierzchnią gospodarstw, choć różnice w wielkości ekonomicznej były większe aniżeli pod względem obszaru.

W gospodarstwach górskich zasoby pracy na 100 ha były wyższe o około 20% aniżeli w gospodarstwach nizinnych.

Jedną z ważniejszych informacji o gospodarstwie, podobnie jak w przypadku wszystkich przedsiębiorstw, jest wartość majątku i struktura jego finansowania. Wybrane informacje z tego zakresu przedstawiono w tabeli 3. Wartość aktywów ogółem świadczy o sile ekonomicznej gospodarstwa. Największą odnotowano w gospodarstwach poza ONW oraz na Pomorzu i Mazurach, zdecydowanie słabsze ekonomicznie były gospodarstwa górskie.

Tabela 2. Zasoby ziemi i pracy w badanych gospodarstwach rolniczych

Wyszczególnienie	Wybrane informacje o gospodarstwach według położenia				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Powierzchnia UR [ha]					
– ONW nizinne	17,8	30,4	20,1	14,9	11,6
– ONW górskie	10,5	-	18,9	-	8,6
– poza ONW	15,7	33,9	21,8	12,4	10,3
Powierzchnia dodzierżawionych UR [ha]					
– ONW nizinne	4,2	10,3	4,9	2,7	2,7
– ONW górskie	3,9	-	4,5	-	3,7
– poza ONW	4,2	12,7	5,8	2,5	3,1
Wielkość ekonomiczna [ESU]*					
– ONW nizinne	9,5	12,7	13,4	7,9	5,5
– ONW górskie	4,8	-	5,9	-	4,5
– poza ONW	9,5	14,4	14,3	7,9	6,0
Nakład pracy [AWU]**					
ogółem:					
– ONW nizinne	1,696	1,825	1,672	1,704	1,540
– ONW górskie	1,554	-	1,385	-	1,586
– poza ONW	1,758	1,802	1,780	1,806	1,666
na 100 ha UR :					
– ONW nizinne	7,7	4,48	6,7	97	10,77
– ONW górskie	10,8	-	5,92	-	12,89
– poza ONW	8,83	3,87	6,45	12,1	12,4

* ESU – European Size Unit (Europejska Jednostka Wielkości), ** AWU – Annual Work Unit (Roczna Jednostka Pracy)
Źródło: dane FADN, 2005.

Tabela 3. Wartość majątku gospodarstw

Wyszczególnienie	Wybrane informacje o gospodarstwach według położenia				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Aktywa ogółem [zł]					
– ONW nizinne	266046	327122	295066	245081	235712
– ONW górskie	200361	–	192974	–	197875
– poza ONW	282028	352449	337435	267877	233028
Aktywa trwałe [zł]					
– ONW nizinne	225692	271205	244343	211356	202567
– ONW górskie	171692	–	166173	–	169326
– poza ONW	237111	291559	275956	229414	198731
Aktywa bieżące [zł]					
– ONW nizinne	40354	55917	50723	33724	33146
– ONW górskie	28669	–	26801	–	28549
– poza ONW	44916	60890	61479	38463	34296
Wartość aktywów ogółem na 1 ha UR					
– ONW nizinne	12093,00	8037,40	11802,64	13925,06	16483,36
– ONW górskie	13913,96	–	8246,75	–	16087,40
– poza ONW	14172,26	7867,41	12225,91	17978,32	17390,15
Udział aktywów trwałych w aktywach ogólnych [%]					
– ONW nizinne	84,83	82,91	82,81	86,24	85,94
– ONW górskie	85,69	–	86,11	–	71,84
– poza ONW	84,67	82,72	81,78	93,61	85,28

Źródło: jak w tab. 2.

Porównując aktywa na 1 ha UR nie odnotowano znaczącego zróżnicowania w poszczególnych grupach, wystąpiły natomiast silne różnice regionalne. Gospodarstwa we wszystkich grupach ONW z Pomorza i Mazur oraz Wielkopolski i Śląska dysponowały znacznie niższymi aktywami ogółem na 1 ha niż w pozostałych regionach. Wiązało się to z wielkością obszarową gospodarstw. Tam, gdzie powierzchnia gospodarstw była większa, wartość aktywów w przeliczeniu na jednostkę powierzchni była mniejsza. Struktura aktywów analizowanych w podziale na trwałe⁵ i obrotowe była zbliżona, choć nieco wyższy był udział aktywów trwałych na ONW górskich Śląska i Wielkopolski.

ORGANIZACJA I WYNIKI PRODUKCYJNE GOSPODARSTW

Organizacja i wyniki produkcyjne gospodarstw mogą być charakteryzowane wieloma wskaźnikami i miernikami. Dla potrzeb badań uwzględniono tylko niektóre z nich i przedstawiono je w tabeli 4. Badane gospodarstwa różniły się znacznie skalą produkcji zbóż (około trzykrotnie). Zdecydowanie najmniejsze powierzchnie występowały w terenach górskich Małopolski i Pogórze. Pod względem skali produkcji zbóż zdecydowanie dominowały gospodarstwa Pomorza i Mazur. Różnice wystąpiły między terenami góorskimi i nizinnymi, zaś

⁵ Według nomenklatury FADN aktywa trwałe obejmują ziemię rolniczą, budynki gospodarstwa rolnego, nasadzenia leśne oraz maszyny i urządzenia, a także zwierzęta stada podstawowego.

Tabela 4. Wybrane wskaźniki dotyczące organizacji gospodarstw rolniczych i ich intensywności

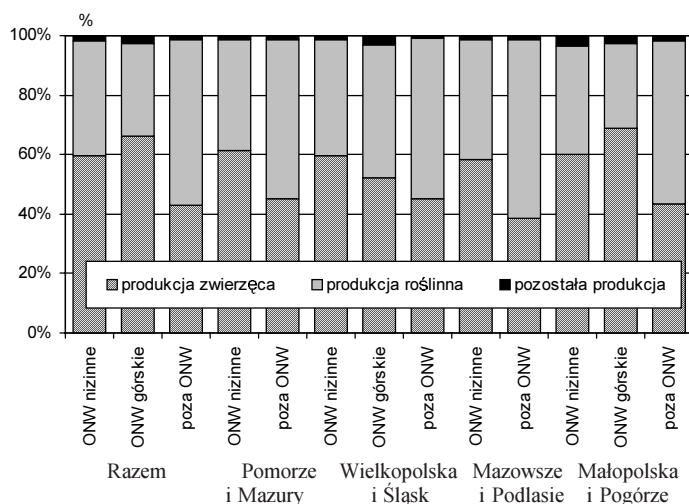
Wyszczególnienie	Wybrane informacje o gospodarstwach według położenia				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Powierzchnia zbóż [ha]					
– ONW nizinne	10,74	18,96	13,55	8,52	5,83
– ONW górskie	3,38	-	8,71	-	2,08
– poza ONW	9,85	20,72	14,66	7,36	6,24
Plon pszenicy [dt/ha]					
– ONW nizinne	45,8	47,2	49,9	41,7	39,9
– ONW górskie	37,9	-	34,5	-	37,1
– poza ONW	52,7	55,2	57,9	47,9	44,4
Krowy mleczne [LU]					
– ONW nizinne	3,72	3,90	3,04	4,11	2,85
– ONW górskie	2,46	-	2,00	-	2,52
– poza ONW	2,46	4,84	2,43	2,69	1,68
Pozostałe bydło [LU]					
– ONW nizinne	2,22	2,85	2,80	2,03	1,16
– ONW górskie	1,57	-	2,90	-	1,27
– poza ONW	1,59	3,35	2,24	1,28	1,00
Owce i kozy [LU]					
– ONW nizinne	0,10	0,14	0,04	0,06	0,4
– ONW górskie	0,87	-	0,42	-	0,96
– poza ONW	0,05	0,06	0,07	0,03	0,06
Trzoda chlewna [LU]					
– ONW nizinne	7,0	9,6	12,9	4,6	3,6
– ONW górskie	1,6	-	1,7	-	1,5
– poza ONW	6,2	7,9	11,3	4,0	4,0
Obsada zwierząt [LU/100 ha UR]					
– ONW nizinne	31,8	20,1	31,2	24,8	32,1
– ONW górskie	24,5	-	22,2	-	33,2
– poza ONW	21,2	16,6	23,1	30,7	24,6
Mleczność krów [kg/krowę]					
– ONW nizinne	4183	4037	4300	4239	3747
– ONW górskie	3157	-	3152	-	3123
– poza ONW	4278	4567	4600	4274	3664

Źródło: jak w tab. 2.

wewnątrz tych drugich, zarówno na ONW, jak i poza nimi skala produkcji zbóż była zbliżona.

Podobne były tendencje w zakresie wydajności zbóż. Ich plony były zdecydowanie niższe na terenach ONW górskich, znacznie wyższe na ONW nizinnych, zaś najwyższe poza ONW. Regionalnie – zgodnie z sytuacją ogólną w rolnictwie – wyższe były plony w Polsce zachodniej aniżeli centralnej i wschodniej.

W ujęciu na gospodarstwo istniała wyraźna zależność liczby zwierząt i obszaru gospodarstwa. Na nizinnych ONW stada bydła (w tym krów) oraz trzody chlewniej były dużo

Rysunek 1. Struktura produkcji gospodarstw
Źródło: jak w tab. 2.

liczniejsze, aniżeli w górach. Odwrotna sytuacja wystąpiła jedynie w zakresie produkcji owczarskiej (oraz kóz).

Pogłowie krów mlecznych i pozostałego bydła było zbliżone we wszystkich grupach ONW, co na terenach górskich jest wymuszone warunkami naturalnymi, na pozostałych np. popytem na mleko, występowaniem tzw. „zagłębi mlecznych”, bliskością mleczarni.

O intensywności organizacji gospodarstwa rolniczego świadczy m.in. obsada zwierząt mierzona w LU/100ha UR. Najwyższą intensywność zanotowano w gospodarstwach położonych na ONW nizinnych. Najniższy poziom intensywności organizacji produkcji zwierzęcej występował natomiast w gospodarstwach poza ONW. Zróżnicowanie w grupach ONW było jednak niewielkie. Największe zróżnicowanie regionalne występowało między obszarami poza ONW w regionie A – Pomorze i Mazury w porównywaniu z C – Mazowszem i Podlasie (w grupie C obsada zwierząt była najwyższa).

Na rysunku 1 przedstawiono strukturę produkcji gospodarstw z podziałem na działalność roślinną, zwierzęcą i pozostałą. Struktura produkcji gospodarstwa informuje o jego systemie gospodarczym⁶. W badanej próbie na ONW (górkich i nizinnych) dominowała produkcja zwierzęca, zaś poza ONW roślinna. Najwyższy udział produkcji zwierzęcej występował w regionie D (Małopolska i Pogórze). Produkcja roślinna przeważała natomiast w gospodarstwach poza ONW, zwłaszcza w Polsce południowej.

WARTOŚĆ PRODUKCJI

Celem gospodarowania w przedsiębiorstwie jest pozyskiwanie jak największej wartości produkcji oraz dochodów. Wybrane wskaźniki, prezentujące sytuację ekonomiczno-produkcyjną gospodarstw, przedstawiono w tabeli 5.

Wartość produkcji ogółem była najniższa w gospodarstwach o najmniejszej powierzchni, czyli górskich ONW, nie odnotowano natomiast znacznego zróżnicowania między gospodar-

⁶ Wyróżnia się cztery systemy gospodarcze, w zależności od udziału głównego działu produkcji globalnej: roślinny, zwierzęco-roślinny, roślinno-zwierzęcy i zwierzęcy [Manteuffel 1980].

Tabela 5. Wyniki produkcyjno-ekonomiczne badanych gospodarstw [zł]

Wyszczególnienie	Wybrane informacje o gospodarstwach według położenia				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Wartość produkcji ogółem na gospodarstwo*:					
- ONW nizinne	74807	118996	93527	60498	53118
- ONW górskie	55944	-	39209	-	58564
- poza ONW	84617	124845	118085	70540	62796
na hektar:					
- ONW nizinne	3400	2923	3741	3437	3714
- ONW górskie	3885	-	1675	-	4761
- poza ONW	4252	2679	4278	4734	4686
Wartość produkcji roślinnej i produktów roślinnych na gospodarstwo:					
- ONW nizinne	29137	44177	36384	24362	19413
- ONW górskie	17285	-	17551	-	16754
- poza ONW	47344	66892	63495	42457	34276
na hektar UR:					
- ONW nizinne	1324	1085	1455	1384	1357
- ONW górskie	1200	-	750	-	1362
- poza ONW	2379	1435	2300	2849	2557
Produkcja zwierzęca:					
- ONW nizinne	44521	73201	55938	35255	31876
- ONW górskie	37135	-	20469	-	40234
- poza ONW	36208	56313	53555	27157	27367
na hektar:					
- ONW nizinne	2023	1798	2237	2003	2229
- ONW górskie	2579	-	875	-	3271
- poza ONW	1819	1208	1940	1823	2042
Mleko krowie i przetwory z mleka					
- ONW nizinne	13418	13294	11321	15135	8949
- ONW górskie	6731	-	5136	-	6811
- poza ONW	9022	19180	10072	9534	5153
Wołowina i cielęcina:					
- ONW nizinne	4435	4678	5257	4312	3037
- ONW górskie	3199	-	3701	-	4405
- poza ONW	3183	5278	4019	2897	2316
Wieprzowina:					
- ONW nizinne	17122	25330	29020	11747	9682
- ONW górskie	4596	-	5364	-	971
- poza ONW	16133	18788	28195	10529	11535
Owce i kozy:					
- ONW nizinne	84	83	-46	61	476
- ONW górskie	912	-	670	-	971
- poza ONW	-44	20	13	17	-190
Mleko owcze i kozie:					
- ONW nizinne	29	23	58	6	94
- ONW górskie	258	-	83	-	294
- poza ONW	19	31	29	22	2

* – według metodyki FADN wartość produkcji ogółem to suma wartości produkcji roślinnej, zwierzęcej oraz pozostałej. Obejmuje ona sprzedaż, zużycie produktów roślinnych i zwierzęcych oraz zwierząt, zmianę stanu zapasów produktów roślinnych i zwierzęcych, zmianę wartości zwierząt pomniejszoną o zakup zwierząt oraz produkcję szeregu produktów nierolniczych. Jest to wartość zbliżona do kategorii produkcji globalnej, pomniejszona o wartość zakupionych zwierząt.
Źródło: jak w tab. 2.

stwami nizinnymi ONW i poza ONW. Istniało silne zróżnicowanie tego wskaźnika w regionie B – Wielkopolski i Śląska, gdzie wartość produkcji gospodarstw ONW górskich była około 2,5 razy niższa od ONW nizinnych i około trzykrotnie niższa od notowanej poza ONW. W pozostałych regionach nie zanotowano tak znacznych różnic między grupami ONW.

Wartość produkcji na 1 ha była niższa na terenach ONW, zarówno górskich, jak i nizinnych. Świadczy to o gorszym wykorzystaniu ziemi na ONW i w pewnym zakresie potwierdza potrzebę wspierania ekonomicznego rozwoju tych obszarów.

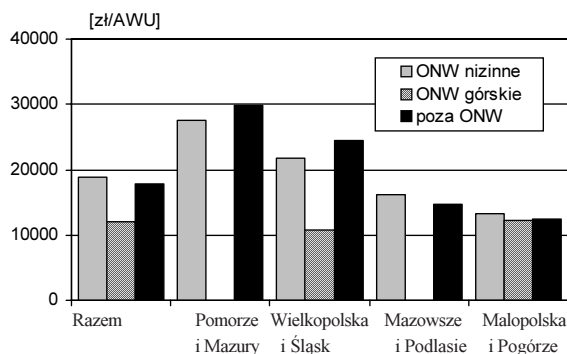
Wartość produkcji zwierzęcej na obszarach górskich była nieco wyższa aniżeli poza ONW. Jednak w przeliczeniu na jednostkę powierzchni sytuacja była zróżnicowana. Bardzo dobre wyniki w produkcji zwierzęcej uzyskiwały gospodarstwa Małopolski i Pogórza, zarówno w ujęciu na gospodarstwo, jak i na 1 ha. Relatywnie najgorsze wyniki odnotowano w regionie B. Tam różnice między gospodarstwami były największe. Przypuszczać należy, iż powodem jest włączenie do jednej grupy gospodarstw górskich ze Śląska (niska produkcja) i nizinnych z Wielkopolski (wysoka produkcja). Najwyższą efektywność zanotowano w Małopolsce i Pogórzu na ONW górskich, najniższą w tej samej grupie ONW w Wielkopolsce i Śląsku. Było to spowodowane faktem, iż gospodarstwa typowo górskie w regionie D charakteryzowały się małą powierzchnią, przy jednoczesnym dużym znaczeniu produkcji zwierzęcej.

Według badań IUNG-PIB wartość sprzedanej produkcji rolniczej na 1 ha UR wyniosła na terenach górskich dwukrotnie mniej niż pozagórskich oraz czterokrotnie mniej niż poza ONW [Obszary... 2006].

WYDAJNOŚĆ PRACY I DOCHODY GOSPODARSTW

Podstawowym celem gospodarowania w rolnictwie jest uzyskiwanie jak najwyższych dochodów z działalności. Ważnym elementem do osiągnięcia tego celu jest uzyskiwanie wysokiej wydajności pracy. Na rysunku 2 przedstawiono wydajność pracy w badanych gospodarstwach, mierzoną wartością dodaną netto na osobę pełnozatrudnioną⁷.

Wartość dodana netto na osobę pełnozatrudnioną ogółem we wszystkich regionach była najwyższa (i zbliżona) na ONW nizinnych i poza ONW. Wynik ten był gorszy na ONW górskim i znacznie zróżnicowany regionalnie. Najniższą wydajność pracy odnotowano w regionie D, gdzie sięgała ona około 50% wydajności pracy w gospodarstwach nizinnych, lecz różnice między grupami gospodarstw były

Rysunek 2. Wartość dodana netto na osobę pełnozatrudnioną ogółem

Źródło: jak w tab. 2.

między grupami gospodarstw były relatywnie małe. W tabeli 6 przedstawiono poziom dochodów osiągniętych w przeliczeniu na jedną osobę oraz na jednostkę po-

⁷ Według FADN wartość dodana netto gospodarstwa rolnego to opłata za zaangażowanie trwałych czynników produkcji do działalności operacyjnej gospodarstwa, bez względu na ich status własnościowy (obce lub własne). Wartość dodana netto = wartość dodana brutto – amortyzacja.

wierzchni. W poziomie dochodów na zatrudnionego wystąpiły podobne zależności, jak w przypadku wartości dodanej netto. Między gospodarstwami nizinnymi (na ONW i poza nimi) różnice były niewielkie. Natomiast obie grupy gospodarstw wykazywały znaczącą (około 50%) przewagę nad gospodarstwami górkimi. Szczególnie duże różnice wystąpiły w przypadku regionu B (ponad dwukrotne). Wynikało to prawdopodobnie z faktu łącznego ujęcia gospodarstw z Wielkopolski (duże gospodarstwa nizinne) oraz Śląska (małe gospodarstwa, często górskie).

Tendencje w poziomie dochodu liczonego na gospodarstwo były podobne do relacji w zakresie wydajności pracy. Inna była natomiast sytuacja w ujęciu na jednostkę powierzchni. Tu różnice między grupami (górskie – nizinne ONW – poza ONW) były mniejsze. Jedynie w regionie B (z uwagi na Śląsk) gospodarstwa górskie uzyskiwały dochód na 1 ha o około 50% niższy aniżeli gospodarstwa nizinne.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą był równy w gospodarstwach ONW nizinnych i poza ONW, ale około 35% wyższy niż w gospodarstwach ONW górskich. Jedynie w regionie D – Małopolska i Pogórze zróżnicowanie między trzema grupami ONW nie występowało. Ta sama zależność występuje w przypadku dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Tabela 6. Poziom dochodów

Wyszczególnienie	Wartość dochodów według położenia				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą [zł/FWU*]					
– ONW nizinne	17888	26827	0995	15433	12315
– ONW górskie	11186	-	10058	-	11297
– poza ONW	17015	29599	24369	14196	11381
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego [zł]:					
na gospodarstwo:					
– ONW nizinne	28145	43489	31917	24799	17808
– ONW górskie	16375	-	13328	-	16831
– poza ONW	26185	45530	36149	22499	17425
na hektar:					
– ONW nizinne	1279	1068	1276	1409	1245
– ONW górskie	1137	-	569	-	1368
– poza ONW	1315	977	1309	1510	1300

* FWU (Full Work Uni) dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (jednostkę przeliczeniową pracy rodziny)

Źródło: jak w tab. 2.

ROLA DOPLAT W KSZTAŁTOWANIU SYTUACJI EKONOMICZNEJ GOSPODARSTW

Jedną z ważniejszych form oddziaływania państwa (Unii Europejskiej) na sytuację ekonomiczną rolnictwa i gospodarstw są dopłaty do różnych sfer ich funkcjonowania⁸. Łącznie najwięcej dopłat w 2005 roku otrzymały gospodarstwa ONW nizinne, zwłaszcza w grupie A, o największym obszarze, kwota była o 30% wyższa niż w gospodarstwach poza ONW i o 45% w porównaniu do gospodarstw górskich. W przeliczeniu na hektar najkorzystniejszą sytuację miały gospodarstwa położone na ONW nizinnych, najniższe kwoty otrzymały gospodarstwa poza ONW.

W strukturze dopłat najwyższy odsetek we wszystkich grupach stanowiły dopłaty do produkcji roślinnej. Największy udział tych dopłat zanotowano w gospodarstwach poza ONW, co łączy się z faktem, iż na tych obszarach dominuje produkcja roślinna, a relatywnie niskie są dopłaty tzw. pozostałe. Najwyższe dopłaty otrzymały we wszystkich grupach

Tabela 7. Struktura otrzymanych dopłat według położenia na poszczególnych ONW

Wyszczególnienie	Struktura dopłat według położenia gospodarstw [%]				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Dopłaty do produkcji roślinnej					
– ONW nizinne	49,60	52,10	52,42	47,88	44,12
– ONW górskie	47,18	-	51,64	-	45,06
– poza ONW	57,62	61,70	61,30	53,89	52,84
Dopłaty do zużycia pośredniego					
– ONW nizinne	0,47	0,15	0,77	0,39	1,03
– ONW górskie	2,30	-	2,74	-	2,25
– poza ONW	0,40	0,23	0,46	0,29	0,59
Płatności „decoupled”					
– ONW nizinne	25,26	26,42	25,76	24,75	23,43
– ONW górskie	26,90	-	28,81	-	25,74
– poza ONW	32,55	33,03	32,00	32,10	34,35
Pozostałe dopłaty* (w tym ONW)					
– ONW nizinne	24,67 (66,16)	21,33 (72,98)	21,05 (79,63)	26,98 (60,94)	31,42 (51,27)
– ONW górskie	23,62 (54)	-	16,81 (96,8)	-	26,95 (44,10)
– poza ONW	9,43	5,04	6,24	13,72	12,22

* – w nawiasach podano wielkości dotyczące dopłat kompensacyjnych do ONW

Źródło: jak w tab. 2.

⁸ Według FADN dopłaty do działalności operacyjnej obejmują:

- dopłaty do produkcji roślinnej (wszystkie dopłaty do produkcji roślinnej łącznie z płatnościami wyrównawczymi – płatnościami obszarowymi i dopłatami za odłogowanie ziemi),
- dopłaty do zużycia pośredniego (wszelkie dopłaty do kosztów i nakładów poniesionych w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego),
- płatności „decoupled” (jednolite płatności obszarowe oraz dodatkowe płatności),
- pozostałe dopłaty (dopłaty rolnośrodowiskowe i dopłaty do obszarów o niekorzystnych warunkach produkcji rolniczej itd.)

Nie obejmują dopłat do odsetek i płatności za zaprzestanie działalności rolniczej.

regiony A i B, czyli o dużych gospodarstwach. Najslabiej wspieranym w tej grupie dopłat regionem na ONW i poza był region D, grupą – ONW tereny górskie.

Płatności obszarowe (*decoupled*) mają największe znaczenie na terenach poza ONW, lecz zróżnicowanie między trzema grupami było niewielkie. Pozostałe dopłaty (w tym ONW i działania rolnośrodowiskowe) najmniej znaczyły na terenach poza ONW, co jest spowodowane brakiem dopłat kompensacyjnych na tych obszarach i relatywnie niską partycypacją w programach rolnośrodowiskowych. Największy udział w dopłatach ogółem, dopłaty pozostałe stanowiły na ONW nizinnych, najniższy – na ONW górskich. Dopłaty z tytułu ONW były wyższe w przeliczeniu na gospodarstwo na ONW nizinnych niż ONW górskich. Również według Czapiewskiego i Niewęgłowskiej [2006] dopłaty na gospodarstwo przeważały w gospodarstwach nizinnych. Jest to płatność obszarowa, występuje więc współzależność między jej wysokością, a wielkością gospodarstwa. W przeliczeniu na hektar najwyższe dopłaty również otrzymywały gospodarstwa na ONW nizinnych.

Z tytułu płatności rolnośrodowiskowych najwyższe dopłaty otrzymywały gospodarstwa na ONW górskich, następnie nizinnych (pięciokrotnie niższe) oraz poza ONW (14 razy niższe). Występuje więc odwrotna zależność między wielkością i siłą ekonomiczną gospodarstw, a korzystaniem z programów rolnośrodowiskowych. Dla kształtowania sytuacji ekonomicznej gospodarstwa ważny jest poziom dopłat w ich dochodach (tab. 8). Udział dopłat ogółem w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa wynosił od 41% poza ONW do 56% na ONW nizinnym. Najbardziej zróżnicowana była sytuacja w grupie gospodarstw górskich ONW. W regionie B – Wielkopolska i Śląsk dopłaty stanowiły 110% dochodu, w D – Małopolsce i Pogórze 44%. Oznacza to, że w gospodarstwach na Śląsku dopłaty były wyższe od dochodu.

Udział dopłat z tytułu ONW w dopłatach był porównywalny we wszystkich regionach, w obu grupach ONW i wynosi od 12 do 17%. Udział dopłat kompensacyjnych w dochodzie z gospodarstwa wynosił na obszarach nizinnych ONW – 9-10%. Na górskich ONW był zróżnicowany od 4% w gospodarstwach górskich ONW w grupie D – Małopolska i Pogórze, do 18% w grupie ONW górskich w regionie B – Wielkopolska i Śląsk. Oznacza to, iż w

Tabela 8. Dopłaty w dochodach gospodarstwach

Wyszczególnienie	Wielkość dopłat wg położenia gospodarstwa				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Dopłaty do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania [zł/ gospodarstwo]					
Nizinne	2581	4032	2935	2231	1791
Górskie	1121	-	2402	-	889
Udział dopłat ogółem w dochodzie z gospodarstwa [%]					
Nizinne	56	59	55	55	62
Górskie	53	-	110	-	44
Poza ONW	41	51	42	38	39
Udział dopłat ONW w dochodzie z gospodarstwa [%]					
Nizinne	9	9	9	9	10
Górskie	7	-	18	-	4

Źródło: jak w tab. 2.

małych gospodarstwach typowo górskich w najslabszym, z punktu widzenia warunków naturalnych regionie, udział dopłat był najniższy.

Według badań przeprowadzonych przez zespół Kutkowskiej [2006] w gospodarstwach położonych na Dolnym Śląsku w grupie ONW I nastąpiła nadkompensata (119 zł/ha), w gospodarstwach ze specyficznymi utrudnieniami oraz górskich niedokompensowanie kolejno 125 i 225 zł/ha. Oznacza to średnio „niedopłatę” o 32% na ONW ze specyficznymi utrudnieniami oraz 42% na obszarach górskich.

FINANSOWANIE MAJĄTKU I INWESTYCJE

O bieżącej sytuacji gospodarstw w dużym stopniu świadczy struktura finansowania użytkowanego majątku. W tabeli 9 zaprezentowano wybrane informacje z tego zakresu. Największym kapitałem dysponowały gospodarstwa nizinne w regionach A i B, czyli tam, gdzie gospodarstwa były obszarowo największe. Gospodarstwa górskie znacznie odbiegały od pozostałych (nawet do 25%). Badane gospodarstwa głównie korzystały z własnych źródeł finansowania

Tabela 9. Źródła finansowania majątku gospodarstwa

Wyszczególnienie	Wybrane informacje o gospodarstwach według położenia				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Zobowiązania ogółem [zł]					
– ONW nizinne	22491	39248	29855	17550	11152
– ONW górskie	10372	-	7292	-	10214
– poza ONW	27570	40741	39711	26347	14852
Kredyty długo- i średnioterminowe [zł]					
– ONW nizinne	15622	24862	19694	13267	7401
– ONW górskie	7017	-	3540	-	7106
– poza ONW	20285	28434	27770	20568	11075
Kredyty krótkoterminowe [zł]					
– ONW nizinne	6869	14387	10161	4283	3751
– ONW górskie	3354	-	3752	-	3108
– poza ONW	7285	12306	11940	5779	3777
Kapitał własny [zł]					
– ONW nizinne	243555	287874	265211	227530	224560
– ONW górskie	189989	-	185682	-	187661
– poza ONW	254458	311708	297724	241530	218176
Razem kapitał własny i obcy [zł]					
– ONW nizinne	266046	327122	295066	244080	235712
– ONW górskie	200361	-	192974	-	197875
– poza ONW	282028	352449	337435	287877	233028
Udział kapitału własnego w pasywach [%]					
– ONW nizinne	91,5	88,0	89,9	92,8	95,3
– ONW górskie	94,8	-	96,2	-	94,8
– poza ONW	90,2	88,4	88,2	90,2	93,6

Źródło: jak w tab. 2.

majątku, w największym stopniu gospodarstwa górskie ONW, choć różnica między grupami była nieznaczna. Wyższe finansowanie z zewnątrz występowało w gospodarstwach o większej powierzchni na ONW nizinnych i poza ONW w dwóch regionach A – Pomorzu i Mazurach oraz B – Wielkopolsce i Śląsku. Samofinansowanie w rolnictwie jest przez rolników cenione ze względu na ograniczenie zagrożeń. Jednak niewielkie korzystanie ze środków zewnętrznych uniemożliwia wykorzystanie przez rolników efektów „dźwigni finansowej”. Poziom zaangażowania środków zewnętrznych jest w rolnictwie niższy aniżeli poza nim⁹.

Według FADN inwestycje brutto definiowane są jako wartość zakupionych i wytworzonych środków trwałych pomniejszona o wartość sprzedanych oraz przekazanych nieodpłatnie środków trwałych w roku obrachunkowym. Inwestycje netto to wartość inwestycji brutto pomniejszona o obliczoną dla roku obrachunkowego wartość amortyzacji. Każde gospodarstwo, żeby przetrwać, a zwłaszcza się rozwijać musi dokonywać inwestycji. Ich poziom przedstawiono w tabeli 10. Poziom inwestycji brutto na obszarach nizinnych był dwukrotnie wyższy aniżeli górskich. Oznacza to, iż na tych terenach zakupywano lub tworzono najwięcej środków trwałych. Regiony charakteryzujące się gospodarstwami o dużej powierzchni inwestowały najwięcej. Istniał też związek między wysokością dopłat a wartością inwestycji. Najwięcej inwestowano w grupach ONW w regionach, gdzie dopłaty były najwyższe. Poza wartością brutto interesujące są dane dotyczące inwestycji netto, bowiem wielkość ta pokazuje czy majątek gospodarstwa zwiększa się, czy następuje dekapitalizacja. Sytuację w tym zakresie zaprezentowano w tabeli 10.

Poziom inwestycji netto w gospodarstwach górskich ONW był ujemny, czyli występowała tam szybka dekapitalizacja, co oznacza wyższe zużycie majątku niż jego odnawianie. W gospodarstwach górskich ONW majątek jest relatywnie wyeksploatowany (stary), przy

Tabela 10. Inwestycje w gospodarstwach

Wyszczególnienie	Wartość dopłat według położenia gospodarstw				
	razem	Pomorze i Mazury (A)	Wielkopolska i Śląsk (B)	Mazowsze i Podlasie (C)	Małopolska i Pogórze (D)
Poziom inwestycji brutto [zł/1 ha]					
ONW nizinne	11850	15680	12517	11386	7895
ONW górskie	4615	-	2003	-	5008
Poza ONW	11719	18606	13871	11673	8253
Poziom inwestycji netto [zł/1 ha]					
ONW nizinne	-182	421	-675	65	-3341
ONW górskie	-5439	-	-9615	-	-4579
Poza ONW	-2076	2279	-1570	-1790	-3877
Saldo dopłat i podatków związanych z inwestycjami [zł]					
ONW nizinne	-1144	-1473	-1125	-1127	-848
ONW górskie	-478	-	-164	-	-534
Poza ONW	-891	-1304	-1093	-850	-665

Źródło: jak w tab. 2.

⁹ Według standardów zachodnich udział zobowiązań ogółem w kapitale ogółem może zawierać się w przedziale 57-67%. W rolnictwie taki udział jest za wysoki. Na ogół rolnicy osiągają do 10%, ze względu na niską rentowność produkcji rolniczej i długi okres zamrażania kapitału.

niskim poziomie inwestycji. Najkorzystniejsza sytuacja występowała w na Mazurach i Pomorzu. Najbardziej zróżnicowaną grupą były gospodarstwa poza ONW.

Saldo dopłat i podatków dotyczących inwestycji obliczono przez pomniejszenie kwoty dopłat do działalności inwestycyjnej i premii za zaprzestanie produkcji mleka o kwotę podatku VAT naliczanego przy zakupach związanych z inwestycjami.

Saldo dopłat i podatków związanych z inwestycjami informuje, czy gospodarstwa w skali badanej populacji bardziej skorzystały z dopłat, czy zapłaciły więcej środków jako podatki. Z tabeli 10 wynika, iż najwięcej inwestycji miało miejsce w regionie A – Pomorze i Mazury. Mimo najwyższych dopłat na gospodarstwo saldo dopłat i podatków związanych z inwestycjami było mniej korzystne.

WNIOSKI

1. Występuje niewielkie zróżnicowanie w zasobach oraz sytuacji ekonomicznej gospodarstw ONW nizinnych i poza ONW, co powoduje wątpliwość co do poprawności systemu klasyfikacji ONW nizinnych.
2. Gospodarstwa rolne w regionie D – Małopolska i Pogórze mają znacznie gorsze wskaźniki we wszystkich grupach ONW niż z pozostałych regionów. Wskazuje to na potrzebę wzmocnienia wsparcia regionalnego dla tych obszarów.
3. Dane dotyczące organizacji i wyników produkcyjnych analizowanych gospodarstw świadczą o dużym znaczeniu ekstensywnej produkcji zwierzęcej na terenach górskich, o słabych warunkach naturalnych, które jednocześnie osiągają gorsze wyniki ekonomiczne. W ramach projektowania systemu wspierania gospodarstw pożądane byłoby wzmocnienie zróżnicowanych form wsparcia działalności związanych z typową dla regionu produkcją zwierzęcą, np.: na zachowanie tradycyjnych ras górskich, kulturowy wypas owiec, wspieranie tradycyjnych produktów zwierzęcych.
4. W małych gospodarstwach typowo górskich, w najslabszym z punktu widzenia warunków naturalnych regionie, udział dopłat kompensacyjnych w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa jest niższy (z wyjątkiem Wielkopolski i Śląska, czyli regionów o gospodarstwach charakteryzujących się relatywnie dużą powierzchnią). Jest to trend odwrotny niż w innych krajach, np. Irlandii, gdzie udział dopłat kompensacyjnych w dochodach z gospodarstwa rośnie wraz ze zmniejszaniem się powierzchni gospodarstwa. W Polsce jest to spowodowane stosunkowo małą dywersyfikacją dochodów rolniczych małych gospodarstw oraz brakiem pozarolniczych źródeł dochodów. Zasadne jest więc pytanie, czy działanie ONW wspiera gospodarstwa o najbardziej niekorzystnych warunkach gospodarowania oraz czy spełnia cel kompensacji niższych dochodów z tytułu położenia?
5. Stwierdzono współzależność między stopniem wykorzystania programów rolnośrodowiskowych i wielkością gospodarstwa oraz jego położeniem. Najwyższą partycypację w tych programach zanotowano w małych gospodarstwach górskich. Wynika to z tego, iż dla małych gospodarstw, położonych na słabych glebach, łatwiejsze i bardziej opłacalne jest skorzystanie z programów rolnośrodowiskowych niż intensyfikacja produkcji.
6. Programy inwestycyjne zwiększają wartość majątku trwałego, przykładem jest program SAPARD, w ramach którego większość inwestycji dotyczyła maszyn i urządzeń, zwłaszcza ciągników, nie zwiększając wartości produkcji. Dopłaty kompensacyjne mogą być i są przeznaczane w dużej mierze na środki obrotowe, przyczyniają się również do zwiększenia nawożenia i poprawy żywienia zwierząt w gospodarstwach.

7. Warunki naturalne determinują udział w określonych programach strukturalnych. Zachowując się zgodnie z zasadą wyrównywania poziomu rozwoju w regionach UE oraz zasadą spójności społeczno-gospodarczej należy wzmocnić wsparcie dla gospodarstw położonych na najsłabszych przyrodniczo terenach m.in. przez ich różnicowanie.

LITERATURA

- Czapiewski K.Ł., Niewęglowska G. 2006: Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW w Polsce w 2004 r. Seria Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. IERiGŻ-PIB, nr 31.
- Klepacki B. 1989: Produkcyjno ekonomiczne podstawy organizacji gospodarstw rodzinnych. Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa.
- Kutkowska B., 2006: Ocena skuteczności wspierania gospodarstw rolniczych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach (ONW) na Dolnym Śląsku. *Wież i Rolnictwo*, 4 (133).
- Manteuffel R. (red.) 1980: Zbiór zadań z ekonomiki, organizacji i rachunkowości gospodarstw rolnych. PWRiL, Warszawa.
- Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania w Polsce. 2006: Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy, Puławy.

Dorota Klepacka-Kołodziejska

RESOURCES AND ECONOMIC SITUATION POLISH FARMS ON LESS FAVOURED AREAS OF FADN SYSTEM

Summary

The paper presents results of research on farms operating at less favoured areas. The analysis were conducted based on FADN data from 2005. The following attributes were taken into consideration: farm economic potential, organisation and production results. The research revealed that the share of the compensatory allowances for LFA in income of the smallest, mountain farms was the lowest. Moreover, farms in Małopolska and Pogórze regions (mountain areas) have substantially worse indicators than other regions what is good implication for strengthening regional support for them. The results showed that there is inconsiderable difference between resources and economic situation of non LFA and so called „other LFA”, what impeach the propriety of the LFA delimitation system in Poland.

Adres do korespondencji:
dr Dorota Klepacka-Kołodziejska
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
ul. Nowy Świat 72
00-330 Warszawa
e-mail: dorotaklepacka@wp.pl